

Kozmach Иштван (Kozmács István)
Венгрия-Словакия,
Университет г. Нитра (UKF v Nitre)

AZ UDMURT NYELV KUTATÁSTÖRTÉNETÉNEK EGY PROBLÉMÁJÁHOZ

Аннотация. В статье уделяется внимание некоторым биографическим данным Б. Гаврилова, собирателя удмуртского фольклорного материала.

Ключевые слова: удмуртский фольклор, исследователи, венгерские ученые, биографические данные.

2020. március 12-én emlékezünk meg Munkácsi Bernát születésének 160. évfordulójáról. Ehhez kapcsolódva Munkácsi naplójának egy szöveghelyének bemutatásával igazolom, hogy Munkácsi naplója értékes, megbízható forrása az udmurt nyelv és nép történetének kutatásához.

Munkácsi Bernát a magyar nyelvtudomány egyik kiemelkedő alakja. Gyermekkorától tudatosan készült a magyar nyelv és nép rokonsági kapcsolatainak feltárására, tanulmányait ezért a budapesti egyetemen folytatta, ahol egy időben volt Budenz József és Vámbéry Ármin tanítványa. Fő céljának, Reguly Antal megfejtetlen manysik kézíratainak feldolgozására készülve, 1885-ben a finnugor nyelvű udmurtok és a török nyelvű csuvasok között járt, hogy minéle teljesebb nyelvi anyagra tegyen szert. 1888-ban indult Pápai Józseffel a manysik közé, ahonnan a megfejtett kézirrattal tért vissza. 1891-ben lett az MTA levelező tagja. Egyetemen sosem tanított, a Pesti Izraelita Hitközség tanfelügyelőjeként tevékenykedett. Ebbéli szerepében

megreformálta a hitoktatást és tankönyveket készített. 1937. szeptember 27-én halt meg Budapesten¹.

Munkácsi 1885-ös udmurtiai nyelvtudományi célú útjának tervei között szerepelt Borisz Gavrilov meglátogatása. A látogatásról, illetve annak elmaradásáról részletesen beszámol naplójában. Munkácsi személyesen kívánt konzultálni Gavrilovval, akinek kiadott udmurt folklór szövegeinek egyes darabjait Magyarországon Munkácsi adta közre, mint az udmurt nyelv értékes nyelvi anyagát magyar fordítással². Fontosnak tartotta a vele való találkozást, mivel a magyarországi nyelvészeknek akkoriban nem voltak ismereteik az általuk kutatott oroszországi finnugor nyelvek szavainak, hangsorainak kiejtéséről. A hozzájuk eljutó nyomtatott munkák és általános hangtani ismereteik alapján próbálták megfejteni az egyes latin vagy cirill betűk fonetikai jellegét, fonológiai értékét³. Munkácsi azt remélte, hogy Gavrilov segítségével le fogja tudni írni az udmurt hangrendszert. Korábban ugyanis részben Gavrilov említett munkája alapján próbálta megírni az udmurt hangtant – aminek megírásával azonban elegendő forrás híján nem boldogult⁴. Gavrilov volt az egyetlen személy, akiről mint Oroszországban udmurt nyelvvel foglalkozó szakemberről, előzőleg tudomása volt. Látogatásának terve azonban nem valósulhatott meg. Ahogy a *Votják népköltési gyűjtemény* [Munkácsi 1887] előszavában megírja, Gavrilovhoz utaztában hírét vette, hogy a lelkész halálos ágyán fekszik:

---

¹ Részletesen: Kozmács 2012

² Gavrilov 1880. Ez alapján Munkácsi közlése: *Votják nyelvmutatványok. NyK* (17), 1883: 247–302.

³ Ebbéli tevékenységéről számol be Budenznek a MTAK Ms 5449/58. jelzet alatt található, 1882. július 27-én írt levelében [Kozmács 2008: 190–191]. Majd részletesebben a MTAK Ms 5449/60 és MTAK Ms 10276/lyly 5 jelzetű, 1884. szeptember 24-én, illetve október 5-én írottakban [Kozmács 2008: 192–198].

⁴ Gavrilov 1891-es munkája alapján a hangtant V. K. Kelmakov írta meg, ld. Kelmakov 2001.

„... azonban elképzelhető mily nagy volt a leveretésem, midőn a parton várakozó utas népségtől azon szomorú hírről értesültem, hogy Borisz Gavrilov halálos ágyán küszködik. Kétkedni nem lehetett a hír valóságán, mert többen is tisztességes emberek mondták s ezenfelül [sic!] magam is hallottam Kazánban, hogy Borisz Gavrilov beteges ember”⁵.

A hír hallatán letett abbéli szándékáról, hogy Gavrilovot felkeresse. Amikor Munkácsi udmurtföldi utazáson készített naplóját (a naplóról ld. lentebb) készítettem elő kiadásra, akkor vált fontossá ez a rövid megjegyzés. A naplóhoz általam készített jegyzetekben ugyanis természetesen szerepelt Borisz Gavrilov neve is, életrajzi adatokkal. Akkor szembesültem azzal, hogy a róla szóló szakirodalomban egymásnak ellentmondó évszámok szerepelnek halála dátumaként és vált fontossá ebből a szempontból is az előszó, illetve a napló Gavrilovra vonatkozó adata⁶.

Andrej Alekszejevics Turanov, udmurtiai helytörténész a napló magyar nyelvű? megjelenése után, 2009-ben, az Idnakar című udmurtiai kultúr- és helytörténeti folyóiratban megjelent írásában próbálja meghatározni Borisz Gavrilovics Gavrilov (1854–1885) halálának időpontját [Туранов 2009]. Ahogy írja, a forrásokból azt biztosan tudjuk, hogy a tatár származású Gavrilov 1864–66 között a kazanyi egyházi szemináriumban tanult, és 1867-ben nevezték ki tanítónak a kazanyi kerület Apazovo templomos falujába egy társával, Ignatyij Tyimofejevvel együtt. Ebben a faluban tanult meg az Osmá faluból ide járó udmurt gyerekektől udmurtul. Mikor iskola nyílik Osmá faluban is, akkor oda helyezik át. 1880-ban szentelik pópává, és 1881-től Umjakban⁷ szolgál, ahol Munkácsi is szeretné látogatni. Tagja volt az udmurt Bibliafordító Bizottságnak és jelentős a már említett udmurt népköltészeti gyűjtése, de Turanov is

---

⁵ Munkácsi 1887: VII.

⁶ Vö. többek között Korebejnnyikov 2008, Sumilov 2001.

⁷ Szizov é.n.

megállapítja, hogy az első udmurt nyelvű népdalgyűjtő halálára vonatkozó adatok ellentmondásosak.

Az Udmurt Enciklopédia erre vonatkozó szócikke egészen 1901-ig tolja ki a lehetséges időpontot. Sumilov⁸, az udmurtiai egyháztörténet kutatója, 1885-öt adja meg Gavrilov halála éveként, de nem hivatkozva forrását, azaz nem tudjuk, mire alapozza állítását. Magától Sumilovtól tudjuk meg az Udmurt Enciklopédia 262. oldalán, hogy Gavrilov és Kuzma Andrejev együtt hozzák létre 1890-ben a karligani iskolát.

Turanov említett írásában 1880-tól kezdve évről évre haladva sorra veszi Borisz Gavrilov életrajzi adatait, a Vjatkai Egyházi Közlöny (Вятские Епархиальные ведомости) alapján. Gavrilov haláláról ezt írja: „[a közlöny] ebben az évben [1885] közli a szomorú hírt augusztus 1-i számban Borisz Gavrilov haláláról: Meghalt a Jelabugai Kerület Umjak falujában szolgáló pópa, Borisz Gavrilov *„Умер священник села Умяка Елабужского уезда Борис Гаврилов”* [14, с. 341]”.

A híradással kapcsolatban megemlíti, hogy sem a halál helye, sem annak pontos időpontja és oka nem szerepel a közlésben. Az elhalálozás helyének elmaradását abban látja, hogy a pópa a szolgálati helyét engedély nélkül nem hagyhatta el, ezért az Gavrilov utolsó szolgálati helye Umjak lehetett. Az időpontról úgy vélekedik, hogy az a Közlöny megjelenését megelőzően 1,5–3 héttel lehetett, mivel a Közlöny havonta két alkalommal, elsején és 15-én jelent meg. Mindezek alapján Turanov írásában Gavrilov halálának időpontját 1885. júliusának első felére teszi. A halál okáról nem tesz említést, s ezt azzal indokolja, hogy miért említették volna egy olyan korban, amikor emberek sokasága halt meg kolerában vagy gümőkórban [Туранов 2009: 10]. A szakirodalomban Borisz Gavrilovra vonatkozó, 1885-ös év utáni életrajzi adatokat meggyőző érveléssel hamisaknak minősíti.

---

⁸ Sumilov é.n.

Turanov nem ismeri a kiadott Munkácsi-naplót, ezért állítását az 1885-ös udmurtföldi út során írt naplója alapján is megerősíthetjük. A következőkben egyrészt igazolom és alátámasztom Turanov vélekedését Gavrilov halálának valószínű időpontjáról, másrészt Munkácsi naplója alapján, mint hiteles forrás alapján, ismertetem halálának okát is.

Munkácsi a fentebb már idézett *Votják népköltési hagyományok* előszavának megírásához az utazása során készített naplót használta fel. A kézirat sokáig kallódott, egy fénymásolt változata volt ismert. A Munkácsi leszármazottak a közelmúltban adták át az eredeti naplót a budapesti Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárnak.⁹ A napló a fénymásolt példány alapján 2008-ban jelent meg nyomtatásban [Kozmács 2008]. A naplóban Munkácsi így számol be Gavrilov állapotának hírül vételéről¹⁰:

„Egész nap különben szótlánul utaztunk s legfeljebb egyes megjegyzések a jövő napok teendőire, különösen Borisz Gavrilovra vonatkozólag szakították meg a komoly csendet. Este hat óra után érkeztünk meg *Sokolki*-ba, hol tervem szerint be kellett volna várni *Буличев* hajóját (eddig a *Кузнецов*-féle „Rion” nevűn utaztunk) s ezen még ma tovább utazni Mamadyšba, honnan másnap ismét tovább Umjakszkaja felé ..... Azonban egy pillanat alatt minő váratlan fordulat! Sokolkiba igen éhesen érkeztünk meg; miért is a nyílt állomáshelyről elküldtem Nik.-t, hogy nézzen széjjel, nem lehet-e legalább teázni itt. Nik. bemegy mindjárt az első ajtón – s bámulatra majd egy fél óráig nem jön vissza. Eleinte e dolgot a reggeli vita következményének gondoltam s nem akartam a bajt korholással még jobban elmérgesíteni. De kíváncsiságból mégis az ablak alá megyek s megnézem, mit csinál benn oly sokáig – talán kérdezzetik, faggatják reám vonatkozó kérdésekkel? – gondoltam. Hát amint

---

⁹ <http://archives.milev.hu/index.php/votjak-utinaplok; isad>.

¹⁰ A napló június 19-i (új naptár szerint 30-i) bejegyzésében, Kozmács 2008: 89.

benézek, ott guggol az én Nikolajom egy padon s vele szemben három священник¹¹ ül (egynek az orra olyan volt, mint egy burgundi cékla) és egy úriember. „Ahá” – gondolom – „itt vallási discussio folyik, s ez bilincselte le Nik. figyelmét annyira, hogy a teáról egészen megfeledkezett”. Tudni kell nevezetesen, hogy Nik. szörnyen vallásos, s egészen a szeminárium szellemétől van még áthatva [...]; szerinte ki nem православный¹², az nem is tarthat jogot a mennyei üdvözülésre. Már ismerem őt régen ez oldalról s szinte örültem, hogy íme most szája íze szerint beszélő emberekre akadt. Azonban mennyire meglepődtem, midőn néhány perc múlva Nik. Kijön a szobából e szavakkal: „Печальное известие, Борис Гаврилов умирает, если уже не умер”¹³. „Honnan tudod ezt” – kérdeztem izgatottan. „Odabenn beszélgették társai; jól ismerik; Jelabugában is feküdt vagy pár hétig, az orvosok lemondtak életéről.” A dolog t. i. úgy volt; a benn levő úri ember Nik.-nak egyik tanára volt, ki természetesen megszólította Nik.-t, midőn beküldtem, hogy teát rendeljen meg. Ennek megint a 3 pap ismerőse volt, kikkel előbb társalgott. Most hosszasan kikérdezgette Nik.-t, hogy mi járatban van s így megtudták, hogy B. G.-hoz utazunk. Erre aztán a 3 pap elbeszélte, hogy B. G. rohamos tüdővészben van, hogy senkit hozzá nem bocsátanak s valószínűleg már meg is halt. Ezen szörnyen lesújtó hír nem egy, hanem három szeget ütött a fejembe: 1) a votják nyelvnek és népnek egyik legalaposabb ismerője vész el benne; ki azonkívül a magy. nytudománynak directe is hasznossá vált a Bálintnak¹⁴ és nekem szolgáltatott textusokkal 2) hol fogom már most a jelabugai nyelvet [értsd a Jelabugai Kerület udmurt nyelvjárását] kutatni 3) hogy egyáltalában most mitevő legyek, illetőleg mihez fogjak.”

---

¹¹ 'lelkész'.

¹² 'igazhitű'.

¹³ 'Szomorú hír: Borisz Gavrilov haldoklik, ha már meg nem halt'.

¹⁴ Szentkatolnai Bálint Gábor (Szentkatolna, 1844. március 13. – Temesvár, 1913. május 26.) magyar nyelvész, a törökségi nyelvek kutatója.

A naplóbejegyzés alapján tehát egyértelműen megállapítható a fiatal lelkész halálának oka: „rohamos tüdővész”, azaz tuberculosis, oroszul чахотка. A számunkra fontos információ mellett ez a hosszan idézett részlet sok más szempontból is tanulságos. Most csak a Munkácsi Bernát gondolkodására jellemző vonást emelem ki: Gavrilov halálos betegségéről hallva először a tudományt ért csapás ötlük fel benne¹⁵, majd csak utána a saját célját érintő probléma. A „most mitevő legyek, illetőleg mihez fogjak” arra vonatkozik, hogy e hír hallatán nemcsak az egyébként is kényszer szülte terve hiúsult meg, hanem utazásának egyik fő célját nem valósíthatja meg: nem tudja Gavrilovval átvenni és revideálni a Gavrilov által kiadott népköltési gyűjtemény szöveganyagát. Kényszerűségből indult ugyanis éppen 1885. június közepén Gavrilovhoz: utazási dokumentumainak hiánya miatt nem mehetett át a Kazányi Kormányzóságból a szomszédos kormányzóságokba, ezért eredeti tervén változtatnia kellett: Gavrilovot akarta felkeresni, hogy mégis tudja munkáját folytatni. A Gavrilov állapotáról kapott hír után azonban nem volt lehetősége további gyűjtésre, nem folytathatta a munkáját anélkül, hogy vissza ne tért volna Kazanyba papírjait elintézni – ez azonban már egy másik történet.

Gavrilov halálának időpontjával kapcsolatos bizonytalanságot az okozhatta, s tették 1892-re, illetve 1900 tájára is, hogy egy forrás arról tanúskodik, hogy egy Gavrilov nevű személyt 1890-ben Karliganba helyeznek át az ott megnyíló udmurt tanítóképzőbe¹⁶. Az azonban tévedés, hogy az áthelyezett személy Borisz Gavrilov lett volna. Az áthelyezett pópa nagy valószínűséggel Filipp Gavrilov

---

¹⁵ Az más kérdés, hogy Munkácsi valószínűleg téved: a Bálint Gábornak segítő Gavrilov nem lehetett Borisz Gavrilov, mivel ő Bálint kazányi tartózkodása (1876) idején onnan 200 kilométerrel távolabb lévő településen dolgozott. Maga Bálint Gábor Szimon Boriszként [Bálint 1874], illetve Szimon Gáborfi Boriszként [Bálint 1875] említi.

¹⁶ Kolcserin é.n.

lehetett, aki már korábban is tevékenykedett az udmurt kultúrtörténetben nevezetes iskola érdekében (erről részletesen ír Turanov 2009: 15–17 is).

Gavrilov halálának 1900 körülire datálásának másik oka az lehetett, hogy 1885 után jelent meg – egészen pontosan 1891-ben – Gavrilovnak „Поверья, обряды и обычаи вотяков Мамадышского уезда Урясь-Учинского прихода” [Труды IV археологического съезда в России, т. 2. Казань, 1891] című munkája. Az írás valóban ekkor látott napvilágot, ám maga a régészeti és kultúrtörténeti kongresszus 1877-ben (!) volt. Az ott elhangzott előadások két kötetben jelentek meg: az első kötet 1884-ben, a második 1891-ben¹⁷. A kongresszus datálásával és történetével kapcsolatosan Nazipova munkájából tájékozódhatunk¹⁸. Egyéb források is az a kongresszus 1877-es dátumát igazolják. A szentpétervári egyetem évkönyvéből megtudhatjuk például, hogy K. N. Besztuzsev professzor úr és I. I. Szmirnov docens úr 1876. június 10-én kiküldetést és anyagi támogatást kapott a következő évi [1877] IV. Régészeti Kongresszusra Kazanyba¹⁹.

Munkácsi adatai alapján, melyekben nincs okunk kételkedni, Gavrilov tehát 1885 június közepén már rendkívül súlyos állapotban volt, előrehaladott tuberculosisban szenvedett. Ennél pontosabban Munkácsi alapján nem datálhatjuk halálának időpontját, de Turanov vélekedését megerősíthetjük: Borisz Gavrilovics Gavrilov 1885. június 16. és augusztus 1. között halt meg: „Умер священник села Умяка Елабужского уезда Борис Гаврилов”²⁰.

Munkácsi naplójának mint forrásnak megbízhatóságát igazolja, hogy Turanov a tatár földi levéltári adatok között kutatva megtalálta a

---

¹⁷ Труды IV Археологического съезда в Казани, т. 1. – Казань, 1884.; Труды IV археологического съезда в России, т. 2. – Казань, 1891.

¹⁸ Nazipova é.n.

¹⁹ Egyetemi eseménynaptár, 1875–79. <http://www.spbu.ru/History/275/Chronicle/Chronicle/1875-1879.html> (2007. augusztus 14).

²⁰ VEV 1885: 341. (augusztus 1.).

dokumentumot, aminek alapján pontosítani tudjuk Gavrilov halálának időpontját: 1885. július 4 [Туранов 2009a]²¹.

Список использованной литературы и источников

Гаврилов 1880 – Произведения народной словесности, обряды и повнрья вотяковъ Казанской и Вятской губерній. Записаны, переведены и изложены Борисомъ Гавриловымъ во время его командировки въ Вотяцкія селенія Казанской и Вятской губерній / Б. Гавриловъ. – Казань: Православное миссионерское общество, 1880. – 189 с.

Кельмаков В. К. К истории удмуртского языкознания: Первый опыт научного издания фольклорно-диалектологических текстов / В. К. Кельмаков // *Linguistica Uralica*. – 2001. – Т. 37. – № 3. – С. 174–191.

Колчерин А. С. Архив Н. И. Ильминского как источник по истории миссионерства [Электронный ресурс] / А. С. Колчерин. – URL: http://kds.eparhia.ru/bibliot/dipl/kolch/gl_3 (дата обращения: 12.08.2007).

Коробейников А. В. Удмуртский фольклор из собрания Бориса Гаврилова / А. В. Коробейников. – Ижевск: Издательский дом «Удмуртский университет», 2008. – 36 с.

Назипова Г. Р. Казанский городской музей: Очерки истории 1895–1917 гг. / Г. Р. Назипова. – Казань: Kazan-Казань, 2000. – 271 с.

---

²¹ A fiatalon, alig 31 évesen elhunyt lelkes fiatal lelkész három utódjáról tudunk, emlékezzünk meg róluk is: Taiszia Boriszovna Gavrilova (1878–), Nyikolaj Boriszovics Gavrilov (1879–?) és Pavel Boriszovics Gavrilov (1883–1938). Pavel Boriszovics pápa lett maga is, 1930-ig Bolsaja Ucsában szolgált, ahol ekkor letartóztatták, és 1930. december 20-án 10 év szabadságvesztésre ítélték. Büntetését Bamlagban, az Amuri Területen kellett letöltenie. Ám annak vége előtt, 1938. szeptember 7-én a javító-munkatáborban meghalt. Sokakkal együtt 1989. május 26-án rehabilitálták. Nyikolaj Boriszovics is lelkészként szolgált, tatárul és udmurtul is beszélt, de sorsát nem ismerjük. Tudunk ugyan egy Nyikolaj Boriszovics Gavrilovról, aki 1879-ben született Nyikiforovóban – ez Borisz Gavrilov tatárföldi szülőfaluja –, és munkatáborban halt meg 1937-ben, de azt is tudjuk, hogy Gavrilov Nyikolaj fia Puzse Ucsában (ma Iljinszkoje) született, Nyikiforovótól több, mint 200 kilométerre. Őt 1989. június 6-án rehabilitálták (<http://pravosludm.narod.ru/lib/shumilov/vavozh/11.html>).

Шумилов Е. Ф. Христианство в Удмуртии: цивилизационные процессы и христианское искусство: XVI – начало XX века / Е. Ф. Шумилов. – Ижевск: Издательский дом «Удмуртский университет», 2001. – 430 с.

Шумилов Е. Ф. Православная Удмуртия / Е. Ф. Шумилов. – Ижевск: Изд-во Удмурт. ун-та, 1996. – 176 с.

Bálint G. Kazáni-tatár nyelvmutatványok / G. Bálint. – Budapest: MTA Könyvkiadó Hivatala, 1875. – 542 old.

Kozmács I. Magvalósult gyermekálmom (Munkácsi Bernát udmurtföldi útja) / I. Kozmács. – Pozsony: AB-ART, 2008. – 487 l.

Kozmács I. Munkácsi Bernát élete / I. Kozmács. – Pozsony: AB-ART, 2012. – 224 old.

Munkácsi B. Votják nyelvmutatványok / B. Munkácsi // NyK (17). – (Budapest) 1883. – 247–302 old.

Munkácsi B. Votják népköltészeti hagyományok / B. Munkácsi. – Budapest, 1887. – 335 l.

Sizov, Dmitrij é.n. – Сизов Дмитрий, диакон: К истории христианской миссии среди кряшен: Иаков Емельянов кряшенский священник и поэт [Электронный ресурс] / Дмитрий Сизов. – URL: http://kds.eparhia.ru/bibliot/dipl/sizov/gl_1 (дата обращения: 25.07.2007).

Turanov A. A. 2009 – *Туранов А. А.* Борис Гаврилов: пять лет в сане священника. Размышления о „фактах” биографии / А. А. Туранов. – Иданакар: методы историко культурной реконструкции, 2009. – С. 4–21.

Turanov A. A. 2009a – *Туранов А. А.* О крайних датах биографии Бориса Гаврилова / А. А. Туранов. – Иданакар: методы историко-культурной реконструкции, 2009. – С. 25–29.

Zajceva 2006. – Миссионер и просветитель удмуртов Кузьма Андреев / Дипломное сочинение по Истории христианства в Казанском крае. студента V курса КазДС Зайцева Я. А. – Казань, 2006.

VEV – Вятскія Эпархіяльныя Ведомости. – 1885. – № 15. Августа 1-го. – II. – Известія перемены по службы. – 341 с.